

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 338.439.52.001

Азарян О.М., д-р екон. наук, проф. (ДонНУЕТ, Донецьк)

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ТЕРИТОРІЙ

У рамках цієї статті проаналізовано характер державної продовольчої політики, теоретично осмислено й уточнено підходи до продовольчої політики як складової частини державної системи управління, забезпечення економічної безпеки. Також досліджено місце продовольчого комплексу в системі національного господарства в умовах регіонального розвитку; обґрунтовано роль різних суб'єктів продовольчого комплексу щодо доведення продуктів харчування до споживача.

Ключові слова: *продовольча політика, економічна безпека, продовольчий комплекс, суб'єкти ринку, продовольча безпека, регіональний розвиток.*

Підвищення рівня життя населення потребує встановлення чітких стратегічних пріоритетів державної політики в різних галузях. Продовольча політика являє собою один із найбільш важливих елементів державного управління, оскільки безпосередньо впливає на рівень і якість життя; при цьому продовольча політика належить до тих сфер управління, де дії держави повинні ґрунтуватися на ретельно перелічених, зважених рішеннях, покликаних сприяти досягненню балансу соціальних інтересів усіх верств суспільства й створенню умов для економічного прогресу.

Розробка рамкових умов моделі продовольчої політики сьогодні можлива тільки за особистої участі держави в регулюванні процесів виробництва й доведення продуктів харчування до кінцевого споживача; тільки за умов такої участі можливі збереження й повноцінний розвиток людського капіталу країни.

Держава не може дистанціюватися від розробки й реалізації продовольчої політики, навіть за умови використання ліберальної моделі. Тому держава повинна зберегти за собою функції розвитку елементів виробничої й соціальної інфраструктури, підтримки виробництва екологічно чистих і натуральних продуктів харчування, підтримки наукових досліджень і розробок у цій сфері.

Важливим фактором досягнення зазначеної мети є збереження й розвиток людського капіталу, зростання рівня відтворення трудових ресурсів. Ця проблематика сьогодні досліджується різними авторами як у нашій країні, так і за кордоном; однак багато проблем до кінця не вирішено, зокрема потребують уточнення питання розробки нових підходів до визначення концепції продовольчої

політики держави. У контексті нашого дослідження особливо важливим є вивчення місця продовольчої політики в забезпеченні економічної безпеки країни, формування нових підходів до продовольчої безпеки як невід'ємної складової економічної безпеки держави [2].

Вирішення завдання забезпечення продовольчої безпеки багато в чому залежить від цілеспрямованої діяльності держави щодо формування адекватної стратегії соціального й економічного розвитку. На рівні окремого індивіда реалізація цілей державної продовольчої політики багато в чому обумовлюється тим, наскільки населення готове брати участь у процесі закріплення в суспільстві практики здорового способу життя, у тому числі, створення й підтримки системи раціонального споживання продуктів харчування, як одного з рівнів забезпечення продовольчої безпеки. Такий погляд на проблему є новим як у методологічному, так і в методичному планах, але таким, що заслуговує на серйозний теоретичний розгляд.

Розгляду проблем забезпечення економічної й продовольчої безпеки в усьому різноманітті їхніх сучасних трактувань присвячені роботи таких російських авторів, як А. Арменський, В.С. Балабанов, В.П. Максаковський, В.В. Мілосердов, С.М. Павлова, О. Сєрова, Т. Тихонова, І. Храмова, та інших дослідників. Особливо активно в сучасній науковій літературі дискутуються проблеми теоретичних побудов і практичних методів визначення рівня продовольчої безпеки, розглядаються питання фактичного становища на ринках продовольства. Питаннями вирішення продовольчої безпеки, а також регіональної політики й ефективності продовольчого сектору займалася потужна когорта вчених-аграрників, серед яких О.І. Гойчук, В.І. Бойко, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та ін. Незважаючи на інтерес дослідників до проблем економічної й продовольчої безпеки, робіт, що узагальнюють методологічні аспекти її взаємодії з продовольчою політикою, поки практично не з'явилося. Зокрема серйозного аналізу й подальшого осмислення потребують категорії продовольчої політики та продовольчої безпеки з урахуванням сучасних реалій розвитку регіональних продовольчих ринків.

Метою цього дослідження є пошук основ формування державної продовольчої політики в контексті завдань економічної безпеки країни й регіонів.

Вітчизняні науковці, зокрема І. Лукінов [5], В. Малигіна [6], О. Марченко [7], Б. Пасхавер [8], М. Хорунжий [11] досліджуючи проблему підтримки прийняттого рівня продовольчої безпеки, справедливо зазначають, що одним із головних компонентів здоров'я нації, нормального відтворення людського потенціалу є доступне збалансоване харчування на основі відповідного рівня продовольчої безпеки, пріоритету завдань розвитку регіональних продовольчих ринків на рівні окремих територій, випуск екологічно чистої продукції. Проблема сталого розвитку економічних систем, екологічних інновацій, ринкових досліджень екологічно-чистих продуктів і технологій докладно представлена в роботах вітчизняних економістів, зокрема С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко [3], А.А. Садекова [9], О.В. Садченко [10].

Система економічної безпеки являє собою інститути й механізми, що забезпечують такий стан соціально-економічної системи країни або регіону, за

якого здійснюється їхній захист від зовнішніх і внутрішніх економічних загроз [12, с. 11]. Для аграрно-продовольчої сфери як бази продовольчої безпеки характерні загрози й ризики, що виникають як у відтворювальному й інноваційному процесах, так і в процесі реалізації продовольства та сировини.

У сучасних умовах, як показали дослідження, виникає необхідність у зміні методологічних підходів і напрямків забезпечення продовольчої безпеки України з урахуванням регіональних і галузевих особливостей розвитку відтворювальних процесів у сільському господарстві, а також внутрішніх і зовнішніх економічних загроз стійкому розвитку сільських територій [13, с. 22-26].

Виходячи із цього, пропонується розробити Стратегію забезпечення продовольчої безпеки в системі економічної безпеки України, основні положення якої доцільно використовувати під час внесення доповнень і змін до проекту закону «Про продовольчу безпеку України» [1].

Стратегічною метою продовольчої безпеки є забезпечення всіх верств населення продуктами харчування в кількості, якості, асортименті й за цінами, що необхідні для підтримки відповідного рівня відтворення трудових ресурсів. Поставлена мета щодо забезпечення продовольчої безпеки України базується на таких принципах, як: самозабезпечення основними видами продовольства, сталий розвиток, тобто такий, що не погіршує існуючий і майбутній стани економіки; забезпечення ефективного зростання; державна підтримка в поєднанні з ринковим механізмом; урахування територіальних розходжень регіонів за природними й економічними умовами господарювання, захист від зовнішніх і внутрішніх загроз агропродовольчої сфери економіки. Забезпечення продовольчої безпеки в системі економічної безпеки складається із двох головних компонентів: управління ефективним використанням ресурсів (природних, трудових, науково-технічних та ін.); комплекс заходів щодо запобігання ризикам і протидія загрозам у агропродовольчій сфері економіки [4, с. 142-143].

Виділені компоненти припускають розробку й реалізацію комплексу конкретних заходів, завдання яких – істотно поліпшити рівень продовольчої безпеки:

- *по першій компоненті* – розвиток відтворювальних процесів на основі техніко-технологічної модернізації й інновацій сільськогосподарського виробництва, нарощування виробництва продукції сільського господарства у великих сільгосппідприємствах, тваринницьких комплексах і на птахофабриках, що забезпечують основні поставки на ринок свого товару в цивілізованій формі; подолання локального монополізму переробних і обслуговуючих підприємств у АПК на кооперативній основі ринкових структур, що охоплюють весь процес від виробництва сільськогосподарської сировини до реалізації кінцевої продукції;

- *по другій компоненті* – сталий розвиток і забезпечення економічної безпеки сільських територій, протидія тіньовій економічній діяльності, корупції й економічній злочинності в агропродовольчій сфері, контроль за використанням фінансових ресурсів у сільському господарстві й під час реалізації державних проектів розвитку АПК.

Виконання першого компонента залежить від самих товаровиробників, їхніх спілок, корпоративних і державних структур управління. Другий компонент є прерогативою відповідних служб контролю й безпеки, починаючи від

окремих організацій і завершуючи регіональними й національними органами безпеки та правоохоронних структур. Одним із напрямків здійснюваної економічної реформи є перетворення сформованих раніше систем господарювання на нові структури, що відповідають вимогам ринкових відносин. Це означає перехід до багатоукладної економіки, за якої знову створені ринкові структури здійснюють свою господарську діяльність шляхом узгодженої взаємодії.

Слід зазначити, що перетворення деяких господарств на нові організаційно-правові формування проведені без глибокого пророблення їхніх внутрішньогосподарських відносин у економічному, соціальному й правовому аспектах, тому такі форми господарювання не показали високу ефективність. Із цього видно, що надалі процеси перетворення на нові ринкові структури повинні провадитися одночасно з перебудовою внутрішньогосподарських відносин на основі кооперування первинних підрозділів з урахуванням умов кожного окремого господарства. У всіх випадках головною є збалансованість виробничих зв'язків і економічних відносин усіх підрозділів, що відповідають інтересам кожного окремо колективу й усього господарства в цілому.

Безумовно, великі сільськогосподарські підприємства були й будуть основними виробниками продукції тваринництва та рослинництва. Звідси першочерговим завданням є розробка й реалізація невідкладних заходів щодо подолання спаду виробництва, відновлення всього ресурсного потенціалу агропромислового комплексу.

Постійне нарощування виробництва продукції сільського господарства у великих сільськогосподарських підприємствах, тваринницьких комплексах і на птахофабриках, що забезпечують основні поставки на ринок свого товару в цивілізованій формі, стає провідним напрямком у вирішенні продовольчої проблеми.

Серед пріоритетних напрямків щодо вдосконалення організаційно-економічних відносин у аграрній сфері є посилення підтримки особистих підсобних господарств населення, садівничих, городніх, тваринницьких кооперативів із метою підвищення їхньої ефективності. Для них необхідно розширити агрономічне, зооветеринарне й технічне обслуговування, поліпшити забезпечення насінням, племінною худобою й птицею, технічними коштами.

Соціально-економічна ефективність розвитку селянських (фермерських) господарств виражається, головним чином, у тому, що вони беруть активну участь у вирішенні загальнонаціональної проблеми продовольчого забезпечення населення. Разом із тим активна підприємницька діяльність селянських (фермерських) господарств із використанням найманої праці забезпечує створення нових робочих місць і тим самим підвищує зайнятість сільського населення. Різномісна виробнича діяльність і багатофункціональна роль малого підприємництва в сільських районах дозволяє послідовно вирішувати соціальні проблеми села, сприяє збереженню й розвитку сільського способу життя, традицій, культури, екологічного контролю й трудового виховання сільської молоді. У структурній перебудові форм господарювання зростає необхідність прискорення кооперування товаровиробників у сфері сільськогосподарського виробництва, переробки та збуту продукції, виробничо-технічного й соціального обслуговування,

взаємного кредитування. Це створює основу для становлення нових ринкових відносин. Поряд із цим відособлені господарські формування в спільних інтересах повинні інтегруватися в спілки й асоціації, що включають сільськогосподарські, промислові й інші підприємства. У перехідний період такі ринкові формування забезпечать фінансову стабільність функціонування агропромислового виробництва [2, с. 48].

Іншою важливою особливістю становлення ринкових структур є положення, згідно з яким у їх складі первинною ланкою є сільськогосподарський виробник. Саме він виступає головним виробником і постачальником сировини, від якого залежить обсяг і якість наступної й кінцевої продукції споживання. Дослідження розвитку ринкових відносин і організації закупівель сільськогосподарської продукції показує, що в міру розширення форм і каналів реалізації різних продуктів виявляються негативні явища, що призводять до порушення цивілізованого характеру організації закупівель і реалізації окремих дефіцитних продуктів сільського господарства й продовольства. Скасування державної монополії на закупівлю майже всієї продукції сільського господарства призвело до демонополізації продовольчого ринку, відкривши дорогу безлічі каналів реалізації товарів через різні торговельно-посередницькі формування, які у своїх приватних інтересах визначають вигляд, масу продукції й цінові співвідношення в обмін на продукцію промислових обслуговуючих підприємств і організацій. У цих умовах посилюються тенденції розмивання зв'язків сільгосппідприємств із діючими великими заготівельними й переробними підприємствами, у результаті чого все більша частина готової для реалізації продукції надходить на переробку, що спричиняє більші втрати сировини, звуженню асортименту та погіршення якості кінцевої продукції. А створені раніше потужності великих підприємств харчової, м'ясо-молочної промисловості використовуються менше, ніж на 30-40%, що призводить до подорожчання продуктів продовольства й зниження платоспроможного попиту на них, що для більшості великих підприємств виявляється збитковим, руйнуючим основу реального господарювання, з негативними наслідками. Посилення кустарної переробки сільськогосподарської продукції в міні-цехах шляхом розширення ринкових каналів реалізації сировини в окремих районах сягає більше 20%. Однак така кустарна продукція на міських ринках не одержує широкого попиту через низьку споживчу якість.

Діючий у наш час механізм формування й розподілу фінансових коштів із регулювання державної підтримки сільськогосподарського виробництва щодо соціально важливих вид продукції недостатньо обґрунтований з урахуванням зростання диспаритету цін на продукцію промисловості. У зв'язку із цим загальні обсяги фінансових коштів, що виділяються на ці цілі по роках, значно відхиляються від рівня витрат виробництва сільгосппідприємств.

Вважаємо, що на сучасному етапі поки ще зберігається необхідність досить активного державного регулювання процесу забезпечення продовольчої безпеки країни з використанням різних важелів, у тому числі таких, як виділення й підтримка пріоритетних виробництв; підтримка фундаментальної науки у сфері сільського господарства й створення адекватних механізмів захисту ринків від продуктів, що потенційно є загрозливими для здоров'я людини.

На сучасному етапі потребує комплексного дослідження роль продовольчого комплексу в системі національного господарства в умовах глобалізаційних і кризових викликів. Частково поділяючи позиції дослідників цієї проблеми [6; 8; 13], необхідно обґрунтувати роль і можливості різних взаємозалежних суб'єктів продовольчого комплексу щодо доведення продуктів харчування до споживача. Треба відзначити, що в цілому продовольчий комплекс варто розглядати як регульовану економічну систему, що має як основну цільову настанову стійке виробництво й розподіл продовольчої продукції для забезпечення населення продуктами харчування в достатній кількості, асортименті й належній якості. Ця система являє собою в організаційному плані структуру взаємодіючих елементів, серед яких виділяється кілька груп суб'єктів господарювання: товаровиробники, споживачі (кінцеві й проміжні), інфраструктурні системи продовольчого комплексу й регулюючі елементи. На рисунку 1 представлена загальна модель продовольчого комплексу як економічної системи.

Рисунок 1 – Модель продовольчого комплексу як економічної системи (авторська розробка)

Соціальна значущість продовольчого комплексу як системи життєзабезпечення населення країни товарами, що задовольняють потреби першого рівня

(фізіологічні), не дозволяє розглядати її як саморегулюючу систему. Держава повинна зберігати за собою досить широкий спектр регулюючих функцій, серед яких основними є такі: регулювання земельних операцій і контроль за структурою землекористування; контроль за дотриманням установлених стандартів якості продовольчої продукції; економічне стимулювання організації нових ефективних форм господарювання; довгострокове й середньострокове планування розвитку продовольчого комплексу; здійснення державних закупівель сільськогосподарської продукції для забезпечення достатнього рівня економічної безпеки; зовнішньоекономічний протекціонізм (деякою мірою) стосовно власних сільськогосподарських товаровиробників і ряд інших функцій.

Дослідження загальних тенденцій глобалізації в продовольчому комплексі вказує на те, що процеси глобалізації, що стосуються всього продовольчого комплексу, виражаються в ряді трансформацій і проявляються, насамперед, у такому:

- посилюється інтенсивність міжнародної торгівлі, збільшується обсяг прямих іноземних інвестицій і, як наслідок, зростає вплив транснаціональних корпорацій;

- постійно зростає територіальна мобільність населення, що виражається в підвищенні кількості туристських, ділових, освітніх, особистих і інших поїздок, що створює умови для інтернаціоналізації ринку послуг підприємств громадського харчування й усіх пов'язаних із ними структур продовольчого комплексу;

- посилюється уніфікація стандартів поведінки й споживання благ і послуг, у тому числі вироблених на підприємствах продовольчого комплексу (особливо це стосується систем громадського харчування).

У процесі дослідження регіональних чинників продовольчої безпеки цілком логічно визначити напрямки розвитку продуктових підкомплексів АПК, основними з яких є:

- досягнення стійко високих темпів розвитку галузей сільського господарства на основі послідовного застосування систем його ведення, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що забезпечують ефективне використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, узгоджений розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази й упровадження новітніх технологій, прогресивні напрямки в розміщенні й поглибленні спеціалізації з урахуванням комплексу місцевих умов і створення спеціалізованих зон виробництва товарних продуктів;

- розвиток галузей переробної промисловості, націлений на підвищення комплексності й повноти використання всієї сільськогосподарської сировини, утилізації вторинних сировинних ресурсів, нових матеріалів і замінників, а також глибини їхньої переробки й ступеня готовності до споживання продукції високої якості й різноманітного асортименту;

- забезпечення виробничого й територіального взаємозв'язку локальних продуктових підсистем, заснованих на раціональному використанні територіальних ресурсів і орієнтованих на задоволення місцевих потреб у кінцевих продуктах у межах регіональних підкомплексів АПК, а також участь у розвитку міжрегіонального обміну;

– забезпечення високої соціально-економічної ефективності АПК на основі підвищення рівня його міжгалузевої збалансованості, удосконалення галузевої й регіональної структури агропромислового виробництва, її наближення до структури суспільних потреб у продуктах, створення умов для ефективної охорони навколишнього середовища й раціонального природокористування.

Виникає необхідність обґрунтування нормативів не тільки рентних і фіксованих платежів, але й компенсаційних виплат для стимулювання господарств, що ведуть виробництво в несприятливих природно-економічних умовах.

У наш час у сільському господарстві система страхування майна товаровиробників перебуває в застиглому стані, що завдає великого збитку аграрній економіці.

Державна підтримка сільськогосподарського страхування повинна бути спрямована на широкий розвиток якісно нових форм страхування та їхніх органів у країні й регіонах, розробку й прийняття спеціальних програм страхування врожаю сільськогосподарських культур, якості сільськогосподарської продукції, доходів сільських товаровиробників за участю держави в компенсації страхових внесків страхувальниками. У цьому аспекті істотно підвищується значущість розробки економічних основ системи страхування в сільському господарстві й розвитку ефективних його напрямків стосовно умов сільськогосподарського виробництва.

Доцільно переходити від твердої протекціоністської політики до адресної підтримки вітчизняних сільгоспвиробників через субсидування доходів і підтримку загального рівня цін в умовах їхнього різкого коливання. У забезпеченні продовольчої безпеки треба перебудовуватися із зовнішніх, чисто фіскальних способів, на підтримку вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Відзначимо перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Важливим напрямком удосконалення фінансових відносин у всій сукупності відтворювального процесу в агропромисловому комплексі є прогнозування фінансових пропорцій, необхідних фінансовому менеджменту для визначення відповідних нормативів і методів впливу на учасників відтворювального процесу. Розробляючи фінансові відносини, доцільно використовувати ресурсно-балансовий метод щодо джерел формування фінансових ресурсів (власних коштів, кредитів, коштів державної підтримки, страхових відшкодувань, надходжень від фінансових операцій на фондовому ринку й ін.) і їхнього розподілу на оплату праці, розвиток виробництва, виплату податків, розрахунки за товари й послуги, створення різних фондів за варіантами розвитку, що забезпечує стійку економічну рівновагу, орієнтовану на сильний соціальний захист.

Список літератури

1. Про продовольчу безпеку України: Проект закону [Електронний ресурс]: [від 28 квіт. 2011 р. № 8370-1 з пропозиціями Президента України до Закону 10 січ. 2012 р. (2 чит.)]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=40276>.
2. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: монографія / О.В. Березін. – К.: Вища шк., 2002. – 254 с.

3. Ілляшенко С.М. Формування ринку екологічних інновацій : економічні основи управління: монографія / С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко. – Суми: Університетська книга, 2002. – 250 с.
4. Кочетков О.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О.В. Кочетков, Р.В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 142-148.
5. Лукінов І.І. Продовольча безпека у світовому вимірі / І.І. Лукінов // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 45-52.
6. Малигіна В.Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / В.Д. Малигіна. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 532 с.
7. Марченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О. Марченко // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 53-58.
8. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78-88.
9. Садеков А.А. Механизм эколого-экономического управления предприятием: монография / А.А. Садеков. – Х.: ИНЖЭК, 2004. – 224 с.
10. Садченко Е.В. Концептуальные основы экологического маркетинга / Е.В. Садченко // Экономические инновации. – О.: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2001. – Вып. 10. – С. 278-284.
11. Хорунжий М.Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 9-16.
12. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
13. Янків М. Аграрна реформа як чинник продовольчої безпеки України / М. Янків // Регіональна економіка. – 2000. – № 1. – С. 22-26.

УДК 338.246

Аветисова А.О., канд. екон. наук, доц.,

Палій Н.С., канд. екон. наук, доц. (ДонНУЕТ, Донецьк)

СОЦІАЛІЗАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ

Розкрито сутність і форми соціалізації ринку праці як у світі в цілому, так і в Україні зокрема. Особливу увагу приділено основним проблемам в соціально-трудовій сфері на тлі розвитку капіталізму.

Ключові слова: *ринок праці, соціалізація, капіталізм, заробітна плата.*

Останніми роками багато говориться про зростаючу функцію соціального капіталу, який формується на основі довіри. Для постіндустріальної економіки – це один із ключових факторів. На переконання голови ВЕФ К. Шваба, капіталізм «віджив своє та абсолютно не вписується в модель сучасного світу». Екс-міністр фінансів США Л. Саммерс упевнений, що «ми стоїмо перед лицем змін в економіці, які виявляться такими ж серйозними, як була колись індустріалізація».